

الگوی راهبردی تعدیل نابرابری های فضایی استقرار جمعیت با بهره‌گیری از توانمندی‌های اقتصادی و گردشگری در مناطق کویری و بیابانی ایران (مطالعه موردی استان اصفهان)

تاریخ پذیرش نهایی مقاله: ۹۶/۰۱/۱۶

تاریخ دریافت مقاله: ۹۵/۰۶/۱۰

وحید بارانی پسبان (عضوهیات علمی دانشگاه نیروی انتظامی امین)
سیدمصطفی هاشمی (دکتری تخصصی جغرافیای سیاسی دانشگاه علوم تحقیقات، تهران، ایران)
مراد دلالت* (کارشناس ارشد جغرافیای سیاسی دانشگاه خوارزمی تهران)

چکیده

یکی از مهم ترین الگوهای دستیابی به پایداری توسعه در مناطق کویر و بیابان، حفظ و ماندگاری جمعیت در این نواحی می باشد از اینرو، این پژوهش با هدف بررسی و تدوین الگوی راهبردی تعدیل نابرابری های فضایی استقرار جمعیت در مناطق کویر و بیابان با نگاهی ویژه به استان اصفهان پرداخته است. از آنجایی که استان مورد مطالعه دارای توانمندی های زیادی در حوزه های مختلف می باشد، نگارندگان به بررسی و ارزیابی توانمندی های اقتصادی و گردشگری جهت توزیع و نگهداشت جمعیت در سرتاسر استان به ویژه مناطق کویر و بیابان آن پرداخته اند. این پژوهش از نوع تحقیقات کاربردی می باشد و روش تحقیق موردنظر در این پروژه از نوع روش تحلیلی- ترکیبی می باشد. جامعه و نمونه آماری تحقیق به صورت تشکیل کارگروه دلفی (۴۰ نفر) به همراه مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای و نیز مشاهدات و مستندسازی میدانی و استفاده از پرسشنامه از جمله روش های جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات بوده است. در تحلیل داده‌ها نیز از توابع و محاسبات نرم افزار Expert-Choice-V11 برای محاسبه ضریب اهمیت ابعاد و معیارها و هم چنین از نرم افزار Arc GIS 10 برای تلفیق لایه های اطلاعاتی و نیز تولید نقشه نهایی استفاده شده است. همچنین برای درک بهتر شرایط وضع موجود استان از تکنیک SWOT بهره گرفته شده است. یافته های حاصل از انجام تحقیق حاکی از آن است که توزیع نامتوازن جمعیت و فعالیت‌های تولیدی- خدماتی در سطح استان به طوری که تمرکز حدود دوسوم آن‌ها در کم تر از ۱۰ درصد ناحیه مرکزی اصفهان منجر به شکنندگی اکوسیستم و آلودگی منابع آب، خاک و هوای این منطقه شده است. از این رو محققان در صدد برآمدند تا با بهره گیری از پتانسیل های غنی استان در زمینه اقتصادی به ویژه حوزه گردشگری، زمینه را برای احیای مناطق خالی از جمعیت و خصوصا

* نویسنده رابط: moraddelalat@yahoo.com

روستاهایی که جمعیت آنها مهاجرات نموده اند، نمایند. بررسی‌های صورت گرفته نشان می‌دهد که بر اساس توانمندی‌های اقتصادی-گردشگری تعداد ۶۰ نقطه سکونتگاهی شرایط مناسبی را دارند که می‌توانند به‌عنوان سکونتگاه‌هایی که به‌صورت پایدار اقتصاد و جمعیت را در استان حفظ نمایند به شمار آیند. این تعداد سکونتگاه در شرایط وضع موجود تعداد ۳۰۲۷۶ نفر را در برمی‌گیرند؛ که در قالب ۹۱۵۸ خانوار در سطح استان توزیع گشته‌اند. ضمن اینکه این میزان شامل ۱۶۴۴۲ نفر زن و ۱۸۶۶۴ نفر مرد می‌باشد. در کنار نقاط سکونتگاهی، محقق به پهنه‌بندی محدوده موردنظر در قالب ۵ سطح، بسیار مناسب، مناسب، متوسط، نامناسب و بسیار نامناسب پرداخته است که بر اساس معیارهای اقتصادی-گردشگری و بر اساس توانمندی‌های موجود در استان اصفهان مشخص گردیده است. بر این اساس مناطقی از شمال غربی و همچنین نیمه جنوبی استان بهترین پهنه‌ها برای ایجاد سکونتگاه‌ها و یا تقویت سکونتگاه‌های موجود می‌باشد.

واژه های کلیدی: ساختار فضایی، مناطق کویر و بیابان، توانمندی‌های اقتصادی و گردشگری، نابرابری فضایی، استان اصفهان

۱- مقدمه و طرح مسأله:

پدیده شهرنشینی که شامل رشد جمعیت شهرها، افزایش تعداد شهرهای بزرگ و ظهور شهرهای تازه می‌شود، تحولاتی را در ساختار فیزیکی، اقتصادی و فرهنگی- اجتماعی مناطق انسانی، به وجود آورده است. تردیدی نیست که با گرایش روزافزون شهرنشینی، توجه به مسائل فضایی، تدارکات و چگونگی شکل‌گیری آن‌ها، از اهمیت شایانی برخوردار است (نظریان، ۱۳۸۸، ۱۶۳). تحلیل مهاجرت در کشورهای مختلف و از جمله ایران نشان می‌دهد که این میزان در مناطق کویری به دلیل شرایط سخت طبیعی و اقلیمی از جمله فقدان بارندگی و آب، شوری زمین و... بیش از سایر نواحی و مناطق می‌باشد که البته تجارب جهانی و داخلی نشان می‌دهد می‌توان با بهره‌گیری از پتانسیل‌های موجود در منطقه و تبدیل توان‌های بالقوه به بالفعل در قالب تعریف سکونتگاه‌های جدید، جمعیت سکونتگاه‌های فعلی، احیای سکونتگاه‌های متروک، ایجاد جذابیت‌های شغلی، فرهنگی- اجتماعی و... بخش زیادی از این مهاجرت‌ها را متوقف و حتی روند معکوسی به آن بخشید. بررسی وضعیت موجود کشور نشان می‌دهد بخش اعظمی از سرمایه‌های ملی و زیرساخت‌های توسعه در مساحت اندکی از پهنه سرزمینی ایران گسترده شده است. به طوری که بیش از نصف جمعیت کشور، سرمایه و زیرساخت‌های توسعه در محدوده‌ای کم تر از ۱۰ هزار کیلومتر مربع (یک صد و شصت و پنجم از کل مساحت کشور)، پهنه کشور قرار گرفته است. به عبارتی چند کلان شهر کشور پذیرای تراکم بالایی از جمعیت و فعالیت‌ها می‌باشند تا جایی که این موضوع ضمن اینکه حتی بحث رشد اقتصادی مورد نظر را نیز در پی نداشته است بلکه در زمینه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، زیست‌محیطی و سیاسی فرهنگی نیز مشکلات عدیده‌ای را به وجود آورده است. چالش‌هایی نظیر حاشیه‌نشینی، فقر، افزایش هزینه‌های زندگی، کمبود منابع آب و خاک، بحران‌های زیست‌محیطی، آلودگی‌ها، فرونشست زمین و ... توسعه این مراکز را دچار شکنندگی‌های گسترده کرده است. در طرف مقابل نیز در بخش وسیعی از کشور که دارای پتانسیل‌های فراوانی برای توسعه می‌باشند، به دلیل عدم برنامه‌ریزی مناسب دولت، نه تنها نهادهای خصوصی رغبتی به حضور و ایجاد زیرساخت‌های توسعه در چنین مناطقی را ندارند، حتی خود دولت نیز تمایلی به چنین سرمایه‌گذاری نداشته و این امر منجر به محرومیت شدید این مناطق شده و ماکروسفالی شدید ملی و منطقه‌ای را در سطح کشور در پی داشته است. در نتیجه این وضعیت، جمعیت زیادی از مناطق مرکزی و شرقی کشور که دارای شرایط

کویری و بیابانی می‌باشد، به دلیل دستیابی به حداقل امکانات و یا زندگی بهتر به مناطق فوق‌الذکر مهاجرت کرده‌اند. این مسأله در استان اصفهان به عنوان یکی از استان‌های کشور که با پدیده بیابان‌زایی دست به گریبان است، موجب پراکنش نامتوازن جمعیت و نیز تخلیه جمعیت از مناطق روستایی گشته است. در این پژوهش ضمن بررسی الگوهای جمعیتی استان اصفهان به بررسی توانمندی‌های اقتصادی و گردشگری در تمامی سطوح استان مذکور پرداخته تا بتوان با شناخت پتانسیل‌های جاذب جمعیت از یک سو مانع از تخلیه جمعیت در نواحی مختلف گشت و از سوی دیگر تعادل را در توزیع جمعیت و سکونتگاه ایجاد نمود.

۲- مبانی نظری تحقیق

۲-۱- مفهوم فضا^۱ و ساختار فضایی:

در جغرافیا فضای جغرافیایی شامل فرایندهای طبیعی تغییر یافته و به‌وسیله انسان شرایط اجتماعی، تولید، تقسیم‌کار در یک کل منظم می‌باشد. در واقع فضای جغرافیایی بخشی از سطح زمین است که به همراه دورنمای مادری و اجتماعی به وجود می‌آید. فضای جغرافیایی فضایی است که به‌وسیله انسان‌ها در ارتباط با نظام‌های فکری و بر اساس نیازهای آن‌ها به شدت ادراک می‌شود. یا فضای جغرافیایی مشتمل است بر فضای قابل سکونت، جایی که شرایط طبیعی، سازمان‌بندی زندگی اجتماعی را میسر می‌سازد و فضایی است عینی که مجموعه روابط و مناسبات متحول می‌گردد. این روابط در چارچوب معینی یعنی در سطح زمین استقرار می‌یابد. فضا حجم مکانی و زمانی مجموعه‌ای از تمام فعالیت‌هایی است که انسان در راه تسلط بر طبیعت و برای بقای خود، انجام می‌دهد. به عبارت دیگر، منظور، فضایی است اقتصادی-اجتماعی که منعکس‌کننده تمام هستی‌جوامع انسانی است (اصلائی، ۱۳۷۳: ۳۷). ساختار فضایی منطقه مجموعه‌ای مرکب از یک ستون فقرات و شبکه‌ای به‌هم‌پیوسته از کاربری‌ها و عناصر مختلف و متنوع شهری است که منطقه را در کلیت آن انسجام می‌بخشد و تاروپودش در همه گستره منطقه تا آخرین اجزای آن امتداد می‌یابد. این مجموعه شالوده سازمان فضایی- کالبدی منطقه و اجزای داخلی آن بوده و مبین خصوصیات کلی منطقه است و سایر ساختمان‌ها در منطقه همانند پرکننده‌ها بینابین بخش‌های اصلی این شبکه را می‌پوشانند (حمیدی و دیگران، ۱۳۷۶: ۱).

^۱. space

به عبارت دیگر، به موقعیت و مکان هر عنصر (پدیده) در ارتباط با عنصر/پدیده دیگر و در ارتباط با نحوه قرارگیری سایر عناصر گفته می‌شود. به عبارتی ساختار فضایی ترتیب و آرایش فضایی عناصر موجود در عرصه یک فضا را نمایان می‌سازد (گونج و میسر، ۱۳۶۸: ۱۱).

۲-۲- دیدگاه‌ها و نظریه‌های ساختار فضایی و برنامه ریزی راهبردی

نظریه‌هایی که پیرامون ساختار فضایی وجود دارند، به‌طور عمده تشریح کننده‌ی چگونگی نظم ساختارهای فضایی در نواحی هستند. اصولاً نظریه‌های ساخت شهر، به نمای کالبدی و عملکردی سکونتگاه‌ها پرداخته و چارچوبی برای کاربری ساخت شهر به‌وسیله‌ی اراضی و ترتیب فضایی عناصر و اجزای ترکیب دهنده‌ی شهرها پدید می‌آورند (حسن‌زاده، ۱۳۸۷: ۱۵). سیمای طبیعی، خطوط راه‌آهن، شبکه‌ها و خیابان‌ها مشخص می‌شود و اساس نظریه‌های ساختار شهر و منطقه، این است که سکونتگاه‌ها باید منطبق با یک طرح ساخته شوند که کلیه‌ی شبکه‌ها، دسترسی‌ها و فضاهای لازم برای کاربری‌ها و ساختار فضایی شهر، حاصل فرایندهای تاریخی و فعالیت‌های اصلی در آن مشخص شده باشد (Carole, 1985:68) شرایط متحول اقتصادی اجتماعی و سیاسی است. ساختار فضایی شهر شامل ساختار کالبدی شهر است. ساختار فضایی شهر، شیوه‌ی به نسبت پایدار تشکیل عناصر و عوامل شهر است که چگونگی استقرار و نحوه‌ی ارتباط بین آن‌ها را با درجه‌ی معینی از انتظام و ظرفیت عملکردی، سامان می‌بخشد (مهندسین مشاور شهر و خانه، ۱۳۸۲: ۱۰) بر اساس این دیدگاه، شهر به‌مثابه سیستمی عمل می‌کند متشکل از مجموعه‌ای بی‌شمار از زیرسیستم‌ها که در یکدیگر تأثیر متفاوت می‌گذارند و در کل، مجموعه‌ای پیچیده را پدید می‌آورند. بدین ترتیب ساخت کلان یک شهر، مشخص کننده‌ی آن بخش از نظام سیستمی شهر است که چارچوبی منعطف را برای شکل‌گیری انواع زیرسیستم‌ها در طول دوره‌های زمانی رشد فراهم می‌آورد. بنابراین شهرسازی به دنبال ایجاد ساختی برای شهر است که چارچوبی مناسب را برای رشد و تحول شهر پدید می‌آورد (پاکدامن، ۱۳۷۲: ۳۵)

در برنامه ریزی راهبردی اصل اساسی بر این است که با بهره جستن از فرصت‌های خارجی و پرهیز از اثرات ناشی از تهدیدات خارجی و با کاهش دادن آن اثرات به تدوین راهبرد پرداخت (اسماعیل زاده و همکاران، ۱۳۹۲: ۶) برنامه ریزی راهبردی فضایی فرآیندی اجتماعی فضایی قابل تغییر و اتحاد بخش است که ترجیحا توسط بخش‌های عمومی

راهبری می شود و از خلال آن چشم اندازها، اقدامات عملی مرتبط باهم و ابزارهای اجرایی تولید می شود که آنچه هست و آنچه باید بشود را از یک فضا شکل می دهند (شریف زادگان و همکاران، ۱۳۹۱: ۶)

۳- پیشینه و ادبیات تحقیق

ضمن این که در مورد ساختار فضایی و باز ساخت فضایی منطقه‌ای، در سطح جهانی نیز مطالعات متعددی انجام گرفته است. ضمن اینکه سابقه مطالعات مربوط به سامان دهی فضایی سرزمین ایران، به سال‌های ۱۳۵۰-۱۳۴۰ برمی‌گردد. چنین اندیشه‌هایی طی این دوره، ابتدا و به‌طور جدی در موسسه مطالعات و تحقیقات اجتماعی دانشگاه تهران و تحت عنوان «عمران کشور» و «آرایش فضایی اقتصادی» صورت گرفت، سپس به سازمان برنامه و بودجه راه یافت. نخستین طرحی که در آن به سطح‌بندی شهری پرداخته شد، طرح جامع توسعه اقتصادی خراسان توسط «ست کوپ» بود. مهم‌ترین تحقیقاتی که پیرامون ساختار فضایی و سازماندهی فضا صورت گرفته است در جدول شماره (۱) آمده است.

جدول شماره (۱) مطالعات مرتبط با ساختار فضایی مناطق کویر و بیابان در جهان و ایران

دست‌آورد	شرح مختصر	تجارب خارجی	
تبیین تولید ناخالص ملی در مناطق تک مرکزی در مقایسه با مناطق چندمرکزی	ارزیابی سیستم شهری چندمرکزی در اتحادیه اروپا: چشم‌اندازهای ملی، منطقه‌ای و مادر شهری	Monica و Brezzi Paolo Veneri (2014)	۱
ارائه راهبرد چندمرکزی به‌وسیله توسعه شهرهای کوچک و متوسط قرار در سطح منطقه	راهبردی برای یک سیستم شهری چندمرکزی منطقه‌ای در اروپای مرکز و شرقی، منطقه اقتصادی یکپارچه RePUS	Roberta و Benini همکاران (2007)	۲
ارائه تحلیلی از تأثیرات احتمالی یکپارچگی چندمرکزی مناطق در بخش‌های مختلف اروپا	پتانسیل‌های توسعه چندمرکزی در اروپا	مرکز تحقیقاتی ESPON (2004)	۳
بررسی کاربرد رویکرد تراکم عملکردی را در تحلیل ساختار	رویکرد تراکم جمعیتی به ساختار فضایی منطقه	John Parr (1985) B.	۴

منطقه‌ای			
تبیین الگوی توزیع شهرهای شمال آمریکا و شهرهای جنوبی	ساختار فضایی شهرهای در ایالات متحده آمریکا	Rebecca و Lewis همکاران (2010)	۵
ارائه الگوی «تمرکز نیمه‌متمرکز» را برای تعادل بخشی مجدد استان	گذار از الگوی تک مرکزی به چندمرکزی گامی در راستای تمرکززدایی و تعادل منطقه‌ای استان خراسان رضوی	رهنما (۱۳۸۹)	۶
ارائه مناسب‌ترین مکان برای ایفای نقش مرکزیت در منطقه	رتبه‌بندی شهرهای منطقه بر اساس مدل‌هایی چون مدل جاذبه استیوارت و شاخص‌هایی چون شاخص فاصله مکانی، زمانی و مشخصات حوزه نفوذ	طرح کالبدی منطقه زاگرس نظام شهرها و خدمات (۱۳۷۷)	۷
تبیین عدم تعادل در سلسله‌مراتب شهری استان	بررسی سلسله‌مراتب شهری استان آذربایجان غربی	زیاری و همکاران (۱۳۸۴)، هوشیار (۱۳۸۸)، صدر موسوی (۱۳۸۸)	۸
تبیین روند تاریخی عدم تعادل، تمرکز و وجود پدیده نخست شهری در نظام شهری منطقه	بررسی تحولات نخست شهری منطقه آذربایجان	رهنمایی و همکاران (۱۳۹۱)	۹
تبیین فقدان تعادل سلسله‌مراتب شهری به‌عنوان یکی از مشخصه‌های نظام شهری استان	بررسی و تحلیل ساختار سلسله‌مراتب شهری استان اردبیل	داداش پور و همکاران (۱۳۹۰)	۱۰
ارائه راهبرد تعدیل قطب‌گرایی در توسعه شهری و تمرکززدایی	ظرفیت‌سازی در شهرهای متوسط و توسعه فضایی منطقه‌ای. مورد پژوهی	محمدزاده تیتکانلو	۱۱

از شهر مسلط از طریق تقویت شهرهای متوسط	شهر بجنورد در استان خراسان	(۱۳۸۱)	
توزیع بهتر جمعیت، خدمات، سرمایه‌گذاری و برقراری بهتر ارتباطات افقی سکونتگاهی در شهرهای کوچک استان	ارزیابی نقش شهرها در توسعه ناحیه‌ای مطالعه موردی: استان سیستان و بلوچستان	افراخته (۱۳۸۲)	۱۲

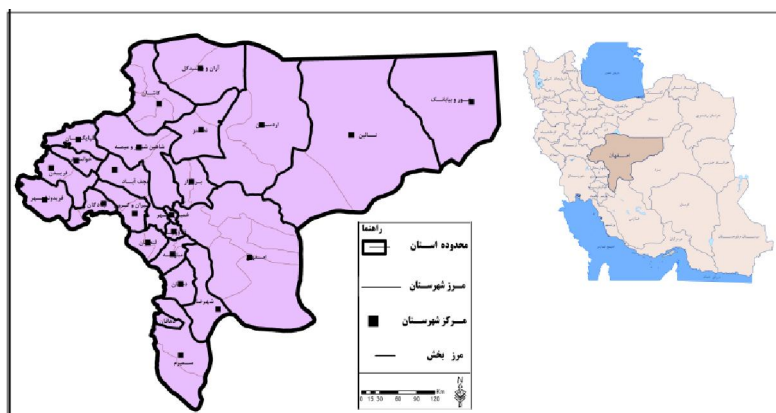
مأخذ: مطالعات اسنادی و میدانی نگارندگان

شایان ذکر است در مورد ساختار و سازمان فضایی مناطق کویری و بیابانی تاکنون تحقیق منسجم و هدفمندی صورت نگرفته است که بتوان از نتایج حاصل از آن برای این طرح بهره برد. با این همه به صورت پراکنده پژوهش‌هایی در ارتباط با موضوع انجام شده است که از داخل کتب و مقالات باید جمع‌آوری گردد و مورد استفاده قرار گیرد.

۴- معرفی محدوده مورد مطالعه (استان اصفهان):

استان اصفهان در بخش مرکزی ایران قرار گرفته و از نظر اهمیت در ابعاد مختلف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی پس از تهران دومین استان کشور به حساب می‌آید. استان اصفهان با مساحتی حدود ۱۰۷۰۱۹ کیلومتر مربع که ۶/۵ درصد مساحت کشور می‌باشد؛ که بین ۳۰ درجه و ۴۳ دقیقه و تا ۳۴ درجه و ۲۷ دقیقه عرض شمالی و ۴۹ درجه و ۳۸ دقیقه تا ۵۵ درجه و ۳۲ دقیقه طول شرقی از نصف‌النهار گرینویچ قرار گرفته است. عرض استان از جنوب به شمال و در امتداد نصف‌النهار ۵۱ درجه و ۴۵ دقیقه شرقی برابر ۴۰۵ کیلومتر می‌باشد. این استان از شمال به استان‌های مرکزی، قم و سمنان از جنوب به استان‌های فارس و کهگیلویه و بویراحمد از شرق به استان یزد و از غرب به استان‌های لرستان و چهارمحال بختیاری محدود است. شکل استان از لحاظ گسترش در امتداد طول و عرض جغرافیایی به گونه‌ای است که میانگین طول آن ۵۳۲/۵ کیلومتر و عرض استان برابر با ۴۰۵ کیلومتر می‌باشد (سالنامه آماری ۱۳۹۰). بر اساس آخرین تقسیمات کشوری در سال ۱۳۹۰ این استان شامل ۲۳ شهرستان، ۱۰۴ شهر، ۴۵ بخش و ۱۲۴ دهستان می‌باشد و مرکز آن شهر اصفهان می‌باشد. شهرستان نائین با ۳۵۹۹۰/۱ کیلومتر مساحت (۳۶/۶ درصد) بیش‌ترین و خمینی‌شهر با ۱۷۸/۹ کیلومتر (۰/۲ درصد) کم‌ترین مساحت

شهرستان‌های استان را به خود اختصاص داده‌اند. در این میان، شهرستان اصفهان با مساحت ۱۵۷۰۶/۰ کیلومتر مربع به لحاظ وسعت، دومین شهرستان استان اصفهان بوده و معادل ۱۴/۸ درصد از کل مساحت استان را در اختیار دارد. از نظر جمعیت شهر اصفهان به‌عنوان مرکز استان پس از تهران و مشهد، سومین شهر کشور به‌حساب می‌آید. (نتایج سرشماری عمومی نفوس و مسکن، ۱۳۹۰). نقشه‌ی شماره (۱) موقعیت جغرافیایی استان اصفهان را در کشور ایران نشان می‌دهد.

نقشه شماره (۱) تقسیمات سیاسی استان اصفهان به تفکیک شهرستان ۱۳۹۰
 مأخذ: نگارندگان بر اساس نقشه پایه از استان اصفهان، استانداری- معاونت برنامه‌ریزی

۵- روش‌شناسی تحقیق

این پژوهش از نوع تحقیقات کاربردی می‌باشد و روش تحقیق موردنظر در این پروژه از نوع روش تحلیلی- ترکیبی می‌باشد. جامعه و نمونه آماری تحقیق به صورت تشکیل کارگروه دلفی به همراه مطالعات اسنادی و کتابخانه‌ای و نیز مشاهدات و مستندسازی میدانی و استفاده از پرسشنامه از جمله روش‌های جمع‌آوری داده‌ها و اطلاعات خواهد بود. داده‌های موردنیاز برای این پژوهش به دو صورت اسنادی-کتابخانه‌ای و میدانی جمع‌آوری شده است. در مطالعه‌ی کتابخانه‌ای عمدتاً از مبانی پایه‌ای (علمی- نظری) و کتب تاریخی، آمار نفوس و مسکن سرشماری‌های ۱۳۳۵ تا ۱۳۹۰، طرح‌های جامع و سالنامه‌های آماری شهرستان‌های استان (۱۳۶۵ و ۱۳۹۰)، نقشه‌های موجود با فرمت CAD و GIS استفاده شده است. در تحلیل داده‌ها نیز از توابع و محاسبات نرم افزار-Expert Choice-V11 برای محاسبه ضریب اهمیت ابعاد و معیارها و هم چنین از نرم افزار Arc

GIS 10 برای تلفیق لایه های اطلاعاتی و نیز تولید نقشه نهایی استفاده شده است. همچنین برای درک بهتر شرایط وضع موجود استان از تکنیک SWOT بهره گرفته شده است.

۶- تجزیه و تحلیل یافته های تحقیق

۶-۱- تحلیل نقاط قوت و ضعف، فرصت ها و تهدیدهای استان اصفهان با تأکید بر

توانمندی های اقتصادی-گردشگری (SWOT)

SWOT توانمندی های اقتصادی-گردشگری محدوده مورد مطالعه را با توجه به مطالعات میدانی و اسنادی نگارنده نشان می دهد. جدول شماره (۲)

جدول شماره (۲) SWOT توانمندی های اقتصادی-گردشگری استان اصفهان

عوامل داخلی	
نقاط ضعف - Weaknesses (W)	نقاط قوت - Strengths (S)
ضعف نظام های اطلاعاتی (GIS و MIS) محدودیت منابع به منظور حفاظت، مرمت و احیا آثار و ابنیه متعدد میراث فرهنگی واجد ارزش در استان شکندگی و حساسیت بالای ساختار فیزیکی آثار و ابنیه که نیاز به بازسازی، احیا و مرمت دارند منزوی شدن برخی از رشته های صنایع دستی به دلیل پایین بودن درآمد و عدم امکان دستیابی مؤثر به بازارهای مصرف محدودیت شناختی از قوانین تجاری و بازرگانی بازارهای هدف صادرات در حوزه صنایع دستی رقابت دشوار صنایع دستی در جذب سرمایه های اقتصادی نسبت به سایر بخش های اقتصادی ضعف معرفی سیمای عمومی میراث فرهنگی و گردشگری استان در بازارهای هدف داخلی و خارجی محدود شدن سرانه هزینه کرد گردشگران خارجی به دلیل کمبود خدمات بانکی و ارزی مورد نیاز محدودیت منابع آب و نادرست بودن الگوی مصرف آب در بخش های مختلف ضعف نظام خدمات پشتیبانی تولید در بخش کشاورزی به ویژه در زمینه بازاریابی، آموزش و ترویج، فراوری و حمل خرد و پراکندگی قطعات زراعی و در نتیجه نامناسب بودن مقیاس تولید افزایش متوسط سن شاغلان بخش کشاورزی و عدم گرایش	تنوع شرایط اقلیمی و طبیعی و امکان تولید انواع محصولات زراعی و باغی وجود اراضی مستعد کشت آبی تا دو برابر میزان فعلی که به دلیل محدودیت منابع آب مورد استفاده قرار نمی گیرد وجود رتبه های برتر تولید در برخی محصولات کشاورزی (گندم، جو، چغندر قند) و محصولات باغی (گللابی، انار) وجود امکانات و تأسیسات زیر بنایی مناسب نظیر نیروگاه تولید برق، خطوط انتقال نیرو و سوخت، شبکه های جاده های برون و درون منطقه ای وجود جاذبه های متعدد و متنوع طبیعی و تاریخی برای توسعه فعالیت گردشگری موقعیت ژئواستراتژیک و امکان استفاده اقتصادی-اجتماعی و فرهنگی از گردشگری ترانزیت و عبوری تنوع و گستردگی زیرساخت های مورد نیاز گردشگران برای دسترسی به تمامی نقاط استان مرکزیت میراث فرهنگی در زمینه ابنیه، آثار و محوطه های دوران تاریخی-اسلامی کشور وجود ۱۶۴۶ اثر ثبت شده در فهرست آثار ملی و همچنین وجود نزدیک به ۲۰۰۰۰ اثر تاریخی واحد ارزش اعتبار جهانی تاریخ، فرهنگ و میراث مادی و غیر ملموس استان در سطح بین المللی تنوع مظاهر فرهنگ غیر ملموس به ویژه در عرصه های

جوانان به مشاغل کشاورزی • نامناسب بودن ترکیب عوامل تولید که باعث شده ۱۰ درصد صنایع استان خارج از تابع تولید مرزی خود تولید کنند • جهت گیری واحدهای تولیدی به سمت بازار داخلی و عدم توجه کافی به بازارهای صادراتی • تغییر مکرر مدیریت صنایع وابسته به بخش عمومی (دولتی و غیردولتی) • ضعف روحیه کارگروهی و خلاقیت جمعی و گرایش به فعالیت های فردی در فرهنگ و رفتار اجتماعی-اقتصادی مردم • افزایش انتظار درآمد بیش تر و آسان تر از طریق فرصت های غیرمولد و کاذب اقتصادی • متوازن نبودن توزیع صنایع در استان به دلیل عدم وجود طرح آمایش سرزمین و آمایش صنعت و معدن • کمبود مسیرهای ریلی در بخش حمل و نقل • ضعف جانمایی صنایع و مقاوم نبودن ابنیه آن ها در مقابل حوادث طبیعی و غیرمترقبه • تنگناهای موجود در ارائه برخی زیرساخت ها در سطح استان نظیر تأمین آب • عدم انجام مهندسی مجدد در شبکه توزیع کالا و خدمات استان • نهایه نشدن ساختار و شرح وظایف و روش های اجرایی مشخص وزارت صنایع، معادن و تجارت • عدم وجود مکانیسم های قوی جهت جذب و تأمین نیروی انسانی کارآمد • کمبود منابع مالی در ارائه خدمات به صنایع کوچک، متوسط و بزرگ • ضعف کارایی شکل های غیردولتی صادراتی استان • عدم مشارکت و همکاری بعضی از سازمان های دولتی و بنگاه های اقتصادی در تدوین استانداردها	فرهنگ عامه و جلوه های فلکلوریک استان • وجود ۳۰۸ اثر طبیعی واجد ارزش ثبت در فهرست آثار ملی میراث طبیعی • رتبه اول صنایع دستی در زمینه دریافت نشان اصالت از یونسکو در سطح بین المللی • صنایع دستی استان به عنوان یکی از مزیت های نسبی اقتصاد مبتنی بر فرهنگ و صدور مظاهر فرهنگ ایرانی-اسلامی • تنوع محصولات و تولیدات صنایع دستی استان وجود هنرمندان و صنعت گران تراز اول کشور در استان • دسترسی آسان و سریع به منابع (مواد اولیه، انرژی، سرمایه، نیروی انسانی) • توان مدیریتی بالا در استان به علت وجود صنایع مادر و دانشگاه ها معتبر در استان • تنوع فعالیت های صنعتی و به تبع آن تنوع تولیدات صنعتی و امکان بالقوه و بالفعل صادرات صنعتی • وجود زمینه های مناسب برای ایجاد زنجیره های تولید و خوشه های صنعتی • بالا بودن سطح باسوادی در استان و وجود نیروهای متخصص و ماهر در بخش صنعت • دارا بودن بیش از ۸۴۰۰ واحد فعال و بیش از ۳۳۰۰ طرح نیمه تمام به عنوان قطب صنعتی و با بیش از ۱۰۰۰۰۰ واحد صنفی • رتبه یک توسعه یافتگی صنعتی و معدنی در کل کشور • وجود قطب صنعتی سنگ سازان ایران در استان اصفهان • وجود قطب صنعتی قطعه سازان خودرو در استان و ایجاد کنسرسيوم صنعت خودرو • برخورداری استان از چند منطقه ویژه اقتصادی همچون شهرضا با زون شیمیایی، اصفهان با زون ریلی، لنجان با زون فناوری های نوین، کاشان با زون صنایع دستی و فرش • تعریف بسته های حمایتی در حوزه صنعت و معدن توسط دولت به منظور حمایت از صنایع آسیب پذیر • وجود آزمایشگاه های مرجع فلزی و غیرفلزی توانمند در اداره کل استاندارد و تحقیقات صنعتی • فراوانی کارگران ماهر و نیمه ماهر در بیش تر رشته های صنعتی • وجود تجهیزات پیشرفته در برخی واحدهای صنعتی و ارائه امکان خدمات به سایر واحدها • غنی بودن استان در زمانه ذخایر کانی فلزی و غیرفلزی

عوامل خارجی	
تهدیدها- Threats (T)	فرصت‌ها- opportunities (O)
تخریب و تعرض به بخش‌هایی از ابنیه، محوطه‌ها و آثار باستانی و تاریخی استان روبه‌زوال و متروکه بودن بخش‌هایی از صنایع دستی استان واردات بی‌رویه محصولات صنایع دستی به کشور و استان پایین بودن سطح کمی و کیفی تأسیسات گردشگری استان در مقایسه با استانداردهای جهانی وجود رقابت‌های بین‌المللی و منطقه‌ای در زمینه جذب گردشگری به هم خوردن تعادل اکولوژیک اکوسیستم‌های طبیعی و چشم‌اندازها در خلأ ناشی از حضور مقررات زیست‌محیطی فقدان راهبرد مشخص در زمینه بهره‌برداری در بخش کشاورزی (در سطوح ملی و منطقه‌ای) فراهم بودن شرایط برای تبلیغات و ترویج اثربخش سایر مقاصد رقیب در صحنه‌های بین‌المللی مانند کشور ترکیه عدم تطابق قیمت خرید محصولات کشاورزی (تضمینی) با قیمت نهادها و پایین آمدن سو داوری فعالیت در این بخش خرد شدن اراضی زراعی ناشی از قانون وراثت وجود حلقه مفقوده در زمینه تولید مواد اولیه و یا واسطه‌ای بخش صنعت صدور موافقت اصولی در بخش صنعت، بدون توجه به موازنه داده-ستانده و ایجاد زنجیره‌های تولید دشواری جلب مشارکت سرمایه‌های خارجی، ناشی از عدم ثبات در سیاست‌های اقتصادی، مالی، پولی و صادراتی حاکمیت شرایط تورمی تویم با رکود در بازارهای داخلی و در نهایت اختلال در جریان نقدینگی واحدهای تولیدی احساس عدم امنیت شغلی کارکنان واحدهای صنعتی به علت عقد قراردادهای کوتاه‌مدت کار کمیبود نقدینگی در سیستم بانکی و عدم توان پرداخت تسهیلات توسط آن عدم ثبات قیمت مواد اولیه برای واحدهای تولیدی استان اعمال سلیقه در ایجاد شهرک‌ها و نواحی صنعتی غیر کارشناسی و غیرقابل توجیه ضعف پویایی سیاست‌های خارجی در عرصه روابط اقتصادی به‌منظور تسهیل ارتباط بخش صنعت با بازارهای جهان ضعف قوانین و مقررات لازم در مورد فعالیت‌های IT و ICT دور بودن ایران از عرصه رقابت بازار گردشگری در سطح استان	قابلیت رقابت با مقاصد جایگزین در عرصه گردشگری داخلی و بین‌المللی افزایش قدرت خرید گردشگران خارجی ناشی از تأثیر نرخ برابری ریال در برابر ارزهای قدرتمندتر امکان جذب مالی از نهادهای بین‌المللی مانند UNIDO، UNESCO، UNDP، UNWTO برای اجرای طرح‌ها و پروژه‌های اجرایی امکان توسعه صادرات صنایع دستی استان و کشور از طریق ایجاد منطقه ویژه اقتصادی صنایع دستی تمایل ایرانیان مقیم خارج از کشور به سرمایه‌گذاری در بخش میراث فرهنگی محوریت توسعه صنعت گردشگری در سیاست‌های کلان توسعه کشور و استان تمایل ایرانیان مقیم خارج از کشور به سرمایه‌گذاری در بخش گردشگری در حال بازبینی بودن برنامه ملی توسعه گردشگری کشور و فراهم بودن امکان اعمال برنامه‌های توسعه‌ای استان در یک برنامه با سطح اهمیت ملی-بین‌المللی مرکزیت استان اصفهان در کشور که باعث می‌گردد شاهراه ترانزیتی کشور باشد و قابلیت تبادل با کلیه نقاط کشور را داشته باشد ممنوعیت استقرار واحدهای صنعتی در شعاع ۸۰ کیلومتری اصفهان و شرایط مناسب برای جذب سرمایه‌گذاری‌های صنعتی (داخلی و خارجی) واقع شدن در یکی از محورهای مهم و اصلی گردشگری از نظر دسترسی به بیابان‌های لوت و کویر برخوررداری از مزیت نسبی در تولید برخی از محصولات کشاورزی و کالاهای صنعتی (مانند مواد شوینده، کانی غیرفلزی) وجود نیروهای انسانی متخصص و ماهر در رشته‌های مختلف صنعتی ضرب امنیت بالا که باعث می‌گردد تمایل سرمایه‌گذاران برای سرمایه‌گذاری بیشتر گردد و ثبات اقتصادی و اجتماعی مناسب‌تری داشته باشد قابلیت ایجاد بارانداز مرکزی ایران با توجه به وجود منطقه ویژه اقتصادی در استان وجود مواد اولیه تولیدات صادراتی در استان نظیر مشتقات نفتی، شیمیایی و غیره در استان

• کمبود زیرساخت‌های لازم جهت توسعه فعالیت‌های گردشگری طبیعی و تاریخی	• استفاده از معافیت‌های مالیاتی برای واحدهای صنعتی مستقر در شهرک‌ها و نواحی صنعتی • وجود آیین‌نامه‌های اجرایی حمایت از توسعه خوشه‌های صادرات‌گرا • مستثنی بودن واحدهای صنعتی مستقر در شهرک‌ها و نواحی صنعتی از قانون شهرداری‌ها

مأخذ: مطالعات اسنادی و میدانی نگارندگان

بر مبنای تکنیک SWOT، مهم‌ترین عواملی که در توانمندی های اقتصادی- گردشگری استان اصفهان در قالب نقاط قوت داخلی (Strengths) به چشم می‌خورد عواملی همچون تنوع شرایط اقلیمی و طبیعی و امکان تولید انواع محصولات زراعی و باغی، وجود جاذبه‌های متعدد و متنوع طبیعی و تاریخی برای توسعه فعالیت گردشگری، غنی بودن استان در زمانه ذخایر کانی فلزی و غیرفلزی، تنوع فعالیت‌های صنعتی و به تبع آن تنوع تولیدات صنعتی و امکان بالقوه و بالفعل صادرات صنعتی می‌باشد. همچنین فرصت‌های خارجی (opportunities) در این حوزه را می‌توان به قابلیت رقابت با مقاصد جایگزین در عرصه گردشگری داخلی و بین‌المللی، وجود نیروهای انسانی متخصص و ماهر در رشته‌های مختلف صنعتی، برخورداری از مزیت نسبی در تولید برخی از محصولات کشاورزی و کالاهای صنعتی (مانند مواد شوینده، کانی غیرفلزی) اشاره نمود. در زمینه مهم‌ترین نقاط ضعف (Weaknesses) داخلی می‌توان به محدودیت منابع به‌منظور حفاظت، مرمت و احیا آثار و ابنیه متعدد میراث فرهنگی واجد ارزش در استان، ضعف نظام خدمات پشتیبانی تولید در بخش کشاورزی به‌ویژه در زمینه بازاریابی، آموزش و ترویج، فراوری و حمل، جهت‌گیری واحدهای تولیدی به سمت بازار داخلی و عدم توجه کافی به بازارهای صادراتی، عدم وجود مکانیسم‌های قوی جهت جذب و تأمین نیروی انسانی کارآمد، عدم انجام مهندسی مجدد در شبکه توزیع کالا و خدمات استان، عدم انجام مهندسی مجدد در شبکه توزیع کالا و خدمات استان؛ و در زمینه تهدیدات خارجی (Threats) می‌توان تخریب و تعرض به بخش‌هایی از ابنیه، محوطه‌ها و آثار باستانی و تاریخی استان، پایین بودن سطح کمی و کیفی تأسیسات گردشگری استان در مقایسه با استانداردهای جهانی، فقدان راهبرد مشخص در زمینه بهره‌برداری در بخش کشاورزی (در سطوح ملی و منطقه‌ای)، صدور موافقت اصولی در بخش صنعت بدون توجه به موازنه داده-ستانده و ایجاد زنجیره‌های تولید، ضعف پویایی سیاست‌های خارجی در عرصه روابط اقتصادی به‌منظور تسهیل ارتباط

بخش صنعت با بازارهای جهان، دشواری جلب مشارکت سرمایه‌های خارجی، ناشی از عدم ثبات در سیاست‌های اقتصادی، مالی، پولی و صادراتی برشمرد. می‌توان گفت بر اساس این پتانسیل‌ها که استان اصفهان در حوزه اقتصادی - گردشگری دارد می‌توان «پهنه‌های سکونتگاهی» و نیز «نقاط سکونتگاهی» مناسب برای استقرار جمعیت را در آن پیشنهاد نمود.

۶-۲- مکان‌یابی نقاط و پهنه‌های سکونتگاهی بر اساس توانمندی های اقتصادی - گردشگری در استان اصفهان:

بر اساس روش دلفی به‌کاررفته و همچنین اهداف پژوهش، در این بخش نیز کارشناسان و نخبگان اقدام به تدوین ابعاد و معیارهایی نموده‌اند که در جدول شماره (۳) نیز آمده است. این جدول مهم‌ترین معیارهایی که بیش‌ترین نقش را در تشکیل سکونتگاه‌های جدید و یا تقویت سکونتگاه‌های موجود در استان اصفهان خواهند داشت، بیان نموده است.

جدول شماره (۳) معیارهای مرتبط با توانمندی های اقتصادی-گردشگری ساختار فضایی استان اصفهان

علائم اختصاری	معیار	ابعاد
E1	هزینه‌های حمل‌ونقل	اقتصادی - گردشگری (E-T)
E2	شناسایی فعالیت‌های پایه و تبعی بر اساس اشتغال در مراکز سکونتگاهی استان	
E3	ساختار کشاورزی استان (به تفکیک زراعت، باغداری، دامداری، شیلات و آبی‌پروری)	
E4	مراکز عمده تولید گاز (میادین، پالایشگاه)	
E5	غارهای طبیعی	
E6	تالاب‌ها و باتلاق‌ها	
E7	آثار باستانی و میراث فرهنگی - مذهبی	
E8	فاصله از منابع و معادن زیرزمینی انرژی	
E9	توزیع و ساختار شاغلان برحسب گروه‌های عمده فعالیت	
E10	جمعیت فعال و ساختار اشتغال در منطقه پیرامونی	
E11	نوع محصولات و عملکرد اراضی کشاورزی	
E12	ساختار و پراکنش کارگاه‌های صنعتی و خدماتی منطقه	

مأخذ: مطالعات اسنادی و میدانی نگارندگان

سپس عناصر شناسایی شده باید ارزش گذاری شوند تا با مشخص شدن میزان اهمیت هر کدام، برنامه ریزی های لازم برای استقرار پایدار جمعیت صورت گیرد. تحلیل سلسله مراتبی و مقایسه‌ی دوجه‌دویی عوامل در دو سطح صورت گرفت. بدین صورت که در ابتدا، اعضای پنل دلفی مهم ترین عوامل تأثیرگذار را در ارائه الگوی راهبردی ساختار فضایی مناطق کویر و بیابان به صورت دوجه‌دویی با یکدیگر مقایسه کردند. سپس، معیارهای هر کدام از عوامل به صورت درون بخشی و دوجه‌دویی باهم مقایسه شدند. گفتنی است در تعیین اولویت بر اساس ابعاد ۷گانه، امتیاز یک به معنای یکسان بودن اهمیت دو معیار و امتیاز نه به معنای اهمیت کامل و مطلق یک معیار از دیگری است. پس از مشخص شدن امتیاز هر کدام از عوامل و زیر بخش‌های آنها، با استفاده از مدل AHP و محیط نرم‌افزاری Expert Choice 11 میزان اهمیت نهایی هر کدام از معیارها محاسبه گردید.

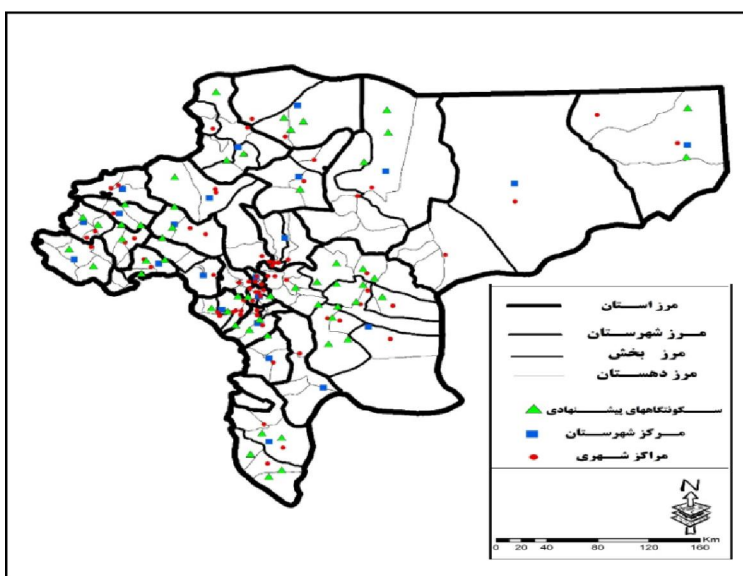
جدول شماره (۴) ماتریس مقایسه زوجی بین معیارهای اقتصادی-گردشگری و وزن هر یک

استفاده از Expert Choice 11

$\lambda \cdot CR =$ وزن	معیار	E 1	E 2	E 3	E 4	E 5	E 6	E 7	E 8	E 9	E1 0	E1 1	E1 2
۰/۵۲۱	E1	۱	۷	۲	۸	۶	۵	۲	۳	۴	۵	۶	۸
۰/۷۶۵	E2		۱	۸	۶	۵	۲	۴	۳	۹	۶	۵	۹
۰/۵۴۳	E3			۱	۳	۶	۹	۲	۴	۶	۸	۳	۵
۰/۴۰۹	E4				۱	۷	۴	۸	۲	۳	۵	۹	۷
۰/۷۹۷	E5					۱	۳	۲	۷	۸	۹	۳	۵
۰/۳۵۱	E6						۱	۵	۸	۴	۷	۲	۴
۰/۸۷۸	E7							۱	۲	۳	۵	۷	۹
۰/۶۳۴	E8								۱	۴	۶	۸	۵
۰/۵۵۳	E9									۱	۶	۵	۲
۰/۶۷۱	E10										۱	۷	۵
۰/۴۱۱	E11											۱	۳
۰/۷۸۹	E12												۱

مأخذ: یافته‌های پژوهش

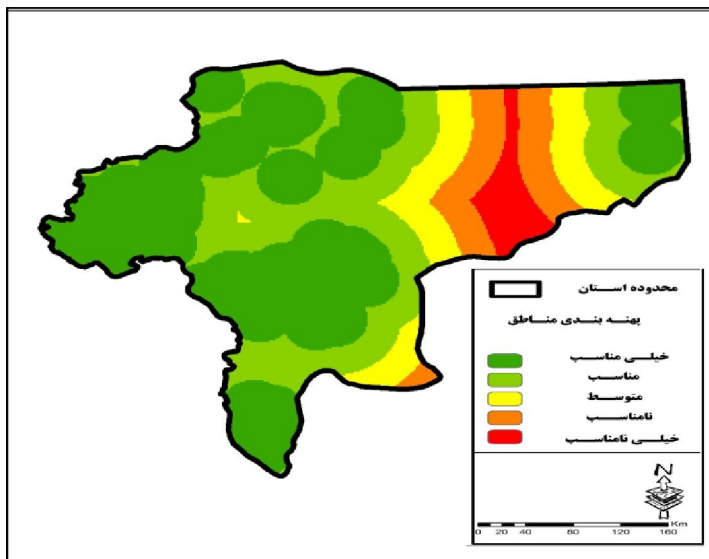
در جدول بالا اولویت‌بندی معیارهای ابعاد اقتصادی-گردشگری نشان داده شده است. معیار آثار باستانی و میراث فرهنگی - مذهبی با وزن نسبی ۰/۸۷۸ در اولویت برتر قرار داد و معیار تالابها و باتلاقها با وزن نسبی ۰/۳۵۱ در اولویت آخر قرار دارد. نرخ ناسازگاری مقایسات زوجی ۰/۰۱ به دست آمده است که چون کم تر از ۰/۱ است، این مقایسات قابل قبول می‌باشد. بر اساس امتیازات داده شده و نیز وزن هر یک از معیارها، نگارنده مبادرت به مکان‌یابی نقطه‌های مساعد بر اساس بعد اقتصادی-گردشگری نموده است (نقشه شماره ۴).

نقشه شماره (۲) مکان‌یابی نقاط و سکونتگاه‌های پیشنهادی بر مبنای توانمندی های اقتصادی-گردشگری، مأخذ: نگارندگان بر اساس نقشه پایه از استان اصفهان، استانداری-معاونت برنامه‌ریزی

چنانکه در نقشه شماره (۵) بر مبنای ابعاد اقتصادی-گردشگری در استان اصفهان نشان داده شده است، بیش‌ترین پتانسیل ساختار فضایی جهت ایجاد و استقرار نقاط سکونتگاهی جدید در بخش‌های مرکزی وجود داشته و در مقابل نواحی شمال شرقی توانمندی بالایی در ایجاد نقاط سکونتگاهی جدید ندارند. بررسی‌های صورت گرفته نشان می‌دهد که بر اساس ابعاد اقتصادی-گردشگری تعداد ۶۰ نقطه سکونتگاهی جدید شرایط مناسبی را دارند که می‌توانند به عنوان سکونتگاه‌هایی که به صورت پایدار اقتصاد و جمعیت

را در استان حفظ نمایند به شمار آیند. این تعداد سکونتگاه در شرایط وضع موجود تعداد ۳۰۲۷۶ نفر را در برمی گیرند؛ که در قالب ۹۱۵۸ خانوار در سطح استان توزیع گشته‌اند. ضمن اینکه این میزان شامل ۱۶۴۴۲ نفر زن و ۱۸۶۶۴ نفر مرد می‌باشد. در کنار نقاط سکونتگاهی که در نقشه شماره (۶) نشان داده شده است، محقق به پهنه‌بندی محدوده مورد نظر در قالب ۵ سطح، بسیار مناسب، مناسب، متوسط، نامناسب و بسیار نامناسب پرداخته است که بر اساس معیارهای اقتصادی-گردشگری و بر اساس توانمندی‌های موجود در استان اصفهان مشخص گردیده است. بر این اساس مناطقی از شمال غربی و همچنین نیمه جنوبی استان بهترین پهنه‌ها برای ایجاد سکونتگاه‌ها و یا تقویت سکونتگاه‌های موجود می‌باشد. نقشه شماره (۵) پهنه‌های فضایی پیشنهادی برای استقرار سکونتگاه‌های جدید بر مبنای توانمندی‌های اقتصادی-گردشگری را نشان داده است.

نقشه شماره (۳) پهنه‌بندی فضایی محدوده مورد مطالعه جهت استقرار سکونتگاه‌های جدید بر مبنای توانمندی‌های اقتصادی-گردشگری، مأخذ: نگارندگان بر اساس نقشه پایه از استان اصفهان، استانداری-معاونت برنامه‌ریزی

۷- جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

مقاله حاضر در راستای تحلیل الگوی ساختار فضایی موجود استان اصفهان و تراکم و توزیع جمعیتی در سطح این استان و بهره‌گیری از توانمندی‌های اقتصادی و گردشگری

جهت تعدیل در توزیع جمعیت و پیشگری از تداوم ناهمگونی و مهاجرت جمعیت از مناطق روستایی و به ویژه کویر و بیابان استان می باشد. توزیع نامتوازن جمعیت و فعالیت‌های تولیدی - خدماتی در سطح استان به طوری که تمرکز حدود دوسوم آن‌ها در کم تر از ۱۰ درصد ناحیه مرکزی اصفهان منجر به شکنندگی اکوسیستم و آلودگی منابع آب، خاک و هوای این منطقه شده است. از این رو محققان در صدد برآمدند تا با بهره گیری از پتانسیل های غنی استان در زمینه اقتصادی به ویژه حوزه گردشگری، زمینه را برای احیای مناطق خالی از جمعیت و خصوصا روستاهایی که جمعیت آنها مهاجرات نموده اند، نمایند. بر این اساس برای تحلیل بهتر در زمینه شناخت استان اصفهان و توانمندی‌ها و پتانسیل‌هایی که با توجه به ویژگی‌های خاص این استان در حوزه‌های مختلف، به استفاده از مدل SWOT پرداخته شد تا با بهره‌گیری از نقاط قوت، ضعف، فرصت‌ها و تهدیدهای موجود روند تحلیل و ارائه الگوی فضایی به بهترین شکل ممکن تدوین گردد. بر مبنای تکنیک SWOT، مهم ترین عواملی که در **توانمندی های** اقتصادی-گردشگری استان اصفهان در قالب نقاط قوت داخلی (Strengths) به چشم می‌خورد عواملی همچون تنوع شرایط اقلیمی و طبیعی و امکان تولید انواع محصولات زراعی و باغی، وجود جاذبه‌های متعدد و متنوع طبیعی و تاریخی برای توسعه فعالیت گردشگری، غنی بودن استان در زمانه ذخایر کانی فلزی و غیرفلزی، تنوع فعالیت‌های صنعتی و به تبع آن تنوع تولیدات صنعتی و امکان بالقوه و بالفعل صادرات صنعتی می‌باشد. همچنین فرصت‌های خارجی (opportunities) در این حوزه را می‌توان به قابلیت رقابت با مقاصد جایگزین در عرصه گردشگری داخلی و بین‌المللی، وجود نیروهای انسانی متخصص و ماهر در رشته‌های مختلف صنعتی، برخورداری از مزیت نسبی در تولید برخی از محصولات کشاورزی و کالاهای صنعتی (مانند مواد شوینده، کانی غیرفلزی) اشاره نمود. در زمینه مهم ترین نقاط ضعف (Weaknesses) داخلی می‌توان به محدودیت منابع به منظور حفاظت، مرمت و احیا آثار و ابنیه متعدد میراث فرهنگی واجد ارزش در استان، ضعف نظام خدمات پشتیبانی تولید در بخش کشاورزی به ویژه در زمینه بازاریابی، آموزش و ترویج، فرآوری و حمل، جهت‌گیری واحدهای تولیدی به سمت بازار داخلی و عدم توجه کافی به بازارهای صادراتی، عدم وجود مکانیسم‌های قوی جهت جذب و تأمین نیروی انسانی کارآمد، عدم انجام مهندسی مجدد در شبکه توزیع کالا و خدمات استان، عدم انجام مهندسی مجدد در شبکه توزیع کالا و خدمات استان؛ و در زمینه تهدیدات خارجی (Threats) می‌توان تخریب و

تعرض به بخش‌هایی از ابنیه، محوطه‌ها و آثار باستانی و تاریخی استان، پایین بودن سطح کمی و کیفی تأسیسات گردشگری استان در مقایسه با استانداردهای جهانی، فقدان راهبرد مشخص در زمینه بهره‌برداری در بخش کشاورزی (در سطوح ملی و منطقه‌ای)، صدور موافقت اصولی در بخش صنعت بدون توجه به موازنه داده-ستانده و ایجاد زنجیره‌های تولید، ضعف پویایی سیاست‌های خارجی در عرصه روابط اقتصادی به منظور تسهیل ارتباط بخش صنعت با بازارهای جهان، دشواری جلب مشارکت سرمایه‌های خارجی، ناشی از عدم ثبات در سیاست‌های اقتصادی، مالی، پولی و صادراتی برشمرده می‌توان گفت بر اساس این پتانسیل‌ها که استان اصفهان در حوزه اقتصادی - گردشگری دارد می‌توان «پهنه‌های سکونتگاهی» و نیز «نقاط سکونتگاهی» مناسب برای استقرار جمعیت را در آن پیشنهاد نمود. پس از این مرحله، بر اساس روش دلفی به کار رفته و همچنین اهداف پژوهش، در این بخش نیز کارشناسان و نخبگان اقدام به تدوین ابعاد و معیارهایی نموده‌اند. مهم‌ترین معیارهایی که بیش‌ترین نقش را در تشکیل سکونتگاه‌های جدید و یا تقویت سکونتگاه‌های موجود بر اساس توانمندی‌های اقتصادی و گردشگری در استان اصفهان خواهند داشت، عبارتند از: هزینه‌های حمل‌ونقل، شناسایی فعالیت‌های پایه و تبعی بر اساس اشتغال در مراکز سکونتگاهی استان، ساختار کشاورزی استان (به تفکیک زراعت، باغداری، دامداری، شیلات و آبی‌پروری)، مراکز عمده تولید گاز (میادین، پالایشگاه)، غارهای طبیعی، تالاب‌ها و باتلاق‌ها، آثار باستانی و میراث فرهنگی - مذهبی، فاصله از منابع و معادن زیرزمینی انرژی، توزیع و ساختار شاغلان برحسب گروه‌های عمده فعالیت، جمعیت فعال و ساختار اشتغال در منطقه پیرامونی، نوع محصولات و عملکرد اراضی کشاورزی و ساختار و پراکنش کارگاه‌های صنعتی و خدماتی منطقه. سپس عناصر شناسایی شده ارزش‌گذاری شده تا با مشخص شدن میزان اهمیت هر کدام، برنامه‌ریزی‌های لازم برای استقرار پایدار جمعیت صورت گیرد. تحلیل سلسله‌مراتبی و مقایسه‌ی دوجه‌دویی عوامل در دو سطح صورت گرفت. بدین صورت که در ابتدا، اعضای پنل دلفی مهم‌ترین عوامل تأثیرگذار را در ارائه الگوی راهبردی ساختار فضایی مناطق کویر و بیابان به صورت دوجه‌دویی با یکدیگر مقایسه کردند. سپس، معیارهای هر کدام از عوامل به صورت درون‌بخشی و دوجه‌دویی باهم مقایسه شدند. گفتنی است در تعیین اولویت بر اساس ابعاد ۷گانه، امتیاز یک به معنای یکسان بودن اهمیت دو معیار و امتیاز ۲ به معنای اهمیت کامل و مطلق یک معیار از دیگری است. پس از مشخص شدن امتیاز هر کدام از عوامل و زیر بخش‌های آن‌ها، با استفاده از مدل AHP و

محیط نرم‌افزاری Expert Choice¹¹ میزان اهمیت نهایی هر کدام از معیارها محاسبه گردید. بر این اساس در میان معیارهای تعریف شده، معیار آثار باستانی و میراث فرهنگی - مذهبی با وزن نسبی ۰/۸۷۸ در اولویت برتر قرارداد و معیار تالابها و باتلاقها با وزن نسبی ۰/۳۵۱ در اولویت آخر قرار دارد. نرخ ناسازگاری مقایسات زوجی ۰/۰۱ به دست آمده است که چون کم تر از ۰/۱ است، این مقایسات قابل قبول می‌باشد. بر اساس امتیازات داده شده و نیز وزن هر یک از معیارها، نگارنده مبادرت به مکان‌یابی نقطه‌های مساعد بر اساس بعد اقتصادی-گردشگری نموده است. چنانکه در ترسیم نقشه‌ها بر مبنای توانمندی‌های اقتصادی-گردشگری در استان اصفهان نشان داده شده است، بیشترین پتانسیل ساختار فضایی جهت ایجاد و استقرار نقاط سکونتگاهی جدید در بخش‌های مرکزی وجود داشته و در مقابل نواحی شمال شرقی توانمندی بالایی در ایجاد نقاط سکونتگاهی جدید ندارند. بررسی‌های صورت گرفته نشان می‌دهد که بر اساس ابعاد اقتصادی-گردشگری تعداد ۶۰ نقطه سکونتگاهی جدید شرایط مناسبی را دارند که می‌توانند به‌عنوان سکونتگاه‌هایی که به‌صورت پایدار اقتصاد و جمعیت را در استان حفظ نمایند به شمار آیند. این تعداد سکونتگاه در شرایط وضع موجود تعداد ۳۰۲۷۶ نفر را در برمی‌گیرند؛ که در قالب ۹۱۵۸ خانوار در سطح استان توزیع گشته‌اند. ضمن اینکه این میزان شامل ۱۶۴۴۲ نفر زن و ۱۸۶۶۴ نفر مرد می‌باشد. در کنار نقاط سکونتگاهی، محقق به پهنه‌بندی محدوده موردنظر در قالب ۵ سطح، بسیار مناسب، مناسب، متوسط، نامناسب و بسیار نامناسب پرداخته است که بر اساس معیارهای اقتصادی-گردشگری و بر اساس توانمندی‌های موجود در استان اصفهان مشخص گردیده است. بر این اساس مناطقی از شمال غربی و همچنین نیمه جنوبی استان بهترین پهنه‌ها برای ایجاد سکونتگاه‌ها و یا تقویت سکونتگاه‌های موجود می‌باشد.

۸-ارائه پیشنهادات و راهکارها:

- ❖ برقراری تعادل در توزیع جمعیت و فعالیت در گستره استان با توجه به توان محیطی هر شهرستان؛
- ❖ مهار و سازمان‌دهی رشد بی‌رویه و شتابان منطقه شهری اصفهان، محدود نمودن توسعه صنعتی آن به صنایع استراتژیک و صنایع Hi-Tech و پرهیز از ایجاد و

- گسترش واحدهای تولیدی بزرگمقیاس و شهرک‌های صنعتی در این منطقه و هدایت آن‌ها به دیگر مراکز مستعد استان؛
- ❖ تأکید بر توسعه شهر کاشان و افزایش جمعیت این شهر به‌عنوان شهر دوم استان با توجه به فاصله مناسب از اصفهان در راستای تعادل بخشی به هرم جمعیت شهری استان؛
 - ❖ تقویت و تجهیز نقاط شهری کوچک در نواحی شمالی و جنوبی استان جهت ارتقای سطح خدمات‌رسانی به نواحی روستایی پیرامون؛
 - ❖ تقویت شبکه‌های زیربنایی با تأکید بر شبکه حمل‌ونقل در شهرستان‌های شمالی و جنوبی استان در راستای تقویت پیوند این نواحی با مرکز و سایر نواحی استان؛
 - ❖ اعمال سیاست‌های تشویقی برای سکونت جمعیت در نقاط روستای مستعد و پرجمعیت‌تر و سامان‌دهی سکونتگاه‌های کم‌جمعیت روستایی استان؛
 - ❖ ایجاد شرایط و تسهیلات لازم برای پذیرش و اسکان مهاجران واردشده به استان با تأکید بر شهرهای کوچک؛
 - ❖ رعایت روش‌ها و الگوها پدافند غیرعامل در توسعه سکونتگاه‌ها و ایمن‌سازی آن‌ها در برابر مخاطرات ناشی از بلایای طبیعی.
 - ❖ تقویت سازمان فضایی چندمرکزی در نظام شهری استان به‌عنوان پیش‌زمینه‌ای برای رسیدن به ساختار فضایی شبکه‌ای؛
 - ❖ تراکم زدایی در نقش‌های اداری، سیاسی و خدماتی در مقیاس استانی کلان شهر اصفهان و گسترش آن‌ها در شهرهای متوسط استان؛
 - ❖ افزایش تعداد شهرهای متوسط در نظام شهری استان یا تبدیل شهرهای کوچک و روستا-شهرهای متعدد استان؛
 - ❖ گسترش شبکه ارتباطی بزرگراه‌ها و آزادراه‌ها به‌منظور دسترسی فراهم کردن مسیرهای ترانزیتی و عبوری آسان‌تر به حاشیه‌های شمالی استان و همچنین به‌منظور فرافکنی فعالیت‌ها به نواحی پیرامونی و حاشیه‌ای؛
 - ❖ گسترش و توسعه ارائه خدمات در روستاهای استان به‌صورت شبکه سلسله مراتبی؛
 - ❖ افزایش کارایی بخش کشاورزی و تنوع‌بخشی به فعالیت‌های اقتصادی سازگار با محیط روستایی و ایجاد فرصت‌های شغلی جدید روستایی به‌منظور حفظ هویت عملکردی روستاها و افزایش سطح درآمدها؛

- ❖ توسعه بخش اطلاع‌رسانی برای تحرک اقتصادی بیش تر جوامع روستایی در جهت کاهش فاصله سطح زندگی و فرصت‌های رشد بین جوامع شهری و روستایی؛
- ❖ استفاده حداکثر از ظرفیت‌های محیط‌های روستایی و عشایری برای حفظ و نگهداشت جمعیت متناسب با اقتصاد استان، توان‌های اکولوژیک و بهره‌گیری مؤثر و متوازن از منابع پایه پراکنده کشور در فضاهاى روستایی و عشایری؛
- ❖ ارتقای آمادگی درزمینه مدیریت بحران و افزایش امنیت نقاط روستایی در برابر بحران‌های طبیعی و غیرمترقبه در استان؛
- ❖ ارائه خدمات مناسب به جوامع عشایری بر اساس کانون‌ها و محورهای کوچ در سطوح مناطق به‌منظور سامان دهی و توانمندسازی جوامع روستایی و عشایری و توجه به امر توسعه و عمران در این جوامع در جهت نگهداشت جمعیت؛

منابع و مآخذ:

۱. اصلانی، ر. ۱۳۷۳، «برنامه‌ریزی فضایی در شهرستان بیجار»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، دانشگاه شهید بهشتی، تهران.
۲. اسماعیل زاده، ح، اسماعیل زاده، ی. ۱۳۹۳، انتخاب استراتژی بهینه توسعه گردشگری با استفاده از مدل راهبردی SOWT مطالعه موردی مراغه، فصلنامه آمایش و محیط، دانشگاه آزاد اسلامی ملایر، شماره ۲۹
۳. افروغ، ع. ۱۳۷۷، «فضا و نابرابری اجتماعی: ارائه الگویی برای جدایی‌گزینی فضایی و پیامدهای آن»، دانشگاه تربیت مدرس، تهران.
۴. برزگر، م.ر. ۱۳۸۲، «شهرسازی و ساخت اصلی شهر»، انتشارات کوشا مهر، چاپ اول، شیراز.
۵. پاکدامن، ب. ۱۳۷۲، «نکاتی درباره طراحی شهرهای جدید»، مجله آبادی، شماره ۸، ۳۳-۴۱.
۶. حسن‌زاده رونیزی، م. ۱۳۸۷، «بررسی و تحلیل ساختار فضایی شهر شیراز با تکیه بر مدل آلن برتو»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد جغرافیا، استادان راهنما: علیرضا زارع شاه‌آبادی و رضا مستوفی‌الممالکی، دانشکده علوم انسانی، دانشگاه یزد.
۷. حمیدی، م، سیروس صبری، ر، حبیبی، م، سلیمی، ج. ۱۳۷۶، «استخوان‌بندی شهر تهران»، جلد اول سازمان مشاور فنی و مهندسی شهر تهران، تهران.
۸. رضایی، م.ر. ۱۳۸۴، «تحلیل توسعه کالبدی-فضایی شهر شیراز و نقش زیست‌محیطی آن»، پایان‌نامه کارشناسی ارشد، استاد راهنما: دکتر مجتبی رفیعیان، دانشگاه تربیت مدرس.
۹. زیمل، گ. ۱۳۷۲، «کلان شهر و حیات ذهنی»، مترجم: اباذری، یوسف، مجله مطالعات جامعه‌شناختی، شماره ۶، ۵۳-۶۶.
۱۰. سازمان مدیریت و برنامه‌ریزی استانداری استان اصفهان، دفتر آمار و اطلاعات، ۱۳۹۰.
۱۱. سالنامه آماری استان اصفهان، ۱۳۹۰.
۱۲. سایت پایگاه داده‌های علوم زمین، ۱۳۹۰.
۱۳. سیف‌الدینی، ف. ۱۳۸۵، «فرهنگ واژگان برنامه‌ریزی شهری و منطقه‌ای»، انتشارات آبیژ، چاپ اول، تهران.

۱۴. شریف زادگان، م.ح.، مومنی، م. ۱۳۹۱، برنامه ریزی راهبردی توسعه یکپارچه و پایدار منطقه قزوین مبتنی بر تحلیل عرصه های مرتبط تصمیم گیری، فصلنامه آمایش محیط دانشگاه آزاد اسلامی ملایر، شماره ۲۶.
۱۵. گزارش اقتصادی-اجتماعی استان اصفهان، ۱۳۹۰.
۱۶. گزارش حساب های منطقه ای استان اصفهان، ۱۳۸۵.
۱۷. گونج، آ.آل. ماب، میسرا، آر.پی ۱۳۶۸. «توسعه منطقه ای؛ روش های نو»، مترجم: عباس مخبر، انتشارات وزارت برنامه و بودجه- مرکز مدارک اقتصادی، چاپ اول، تهران.
۱۸. مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن استان اصفهان، ۱۳۵۵.
۱۹. مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن استان اصفهان، ۱۳۶۵.
۲۰. مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن استان اصفهان، ۱۳۷۵.
۲۱. مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن استان اصفهان، ۱۳۸۵.
۲۲. مرکز آمار ایران، سرشماری عمومی نفوس و مسکن استان اصفهان، ۱۳۹۰.
۲۳. معتمدی، مسعود ۱۳۸۱، «زمین و جایگاه آن در توسعه شهری»، ماهنامه شهرداری ها، شماره ۳۷، سازمان شهرداری های کشور.
۲۴. مهندسین مشاور شهر و خانه ۱۳۸۲، «طرح راهبردی-ساختاری شهر شیراز»، شیراز.
۲۵. نظریان، ا. ۱۳۸۸، «پویایی نظام شهری ایران»، انتشارات مبتکران، چاپ اول، تهران.
۲۶. وبر، م. ۱۳۷۵، «شهر در گذر زمان»، ترجمه: شیوا کاویانی، شرکت سهامی انتشار، چاپ سوم، تهران.

27. Carole P. Duhaime, Ronald McTavish, Christopher A. Ross. (1985).
Social Marketing: An Approach to Third-World Development,
Journal of Macromarketing